

آثار رفق و مدارا بر زندگی خانوادگی در قرآن و روایات با تاکید بر صحیفه

سجادیه

افسانه منصوری¹

چکیده

رفق و مدارا یکی از ارکان مهم اخلاق اسلامی است که در زندگی خانوادگی تاثیر بسزایی بر اعضای آن دارد. در قرآن و روایات خصوصاً صحیفه سجادیه رعایت حقوق اعضای خانواده مطابق بر اصل فطری انسان یعنی رفق و مدارا استوار است. نظر به اهمیت این موضوع در تربیت اسلامی این مقاله با هدف شناخت آثار رفق و مدارا بر زندگی خانوادگی در قرآن و روایات با تاکید بر صحیفه سجادیه به روش توصیفی-تحلیلی و با ابزار کتابخانه‌های تدوین شده است. یافته‌ها حاکی از آن است که آثار رفق و مدارا بر استحکام زندگی خانوادگی سبب خواهد شد تا فرزندان به والدین نزدیک تر شوند، چنین خانواده‌ای از صحت جسمی و روحی برخوردار خواهد بود، آرامش، امنیت و رزق و روزی موارد دیگری است که خانواده برای تحکیم به آن نیاز دارد که همگی این موارد با رفق و مدارا امکان پذیر خواهد بود. علاوه بر آن آثار رفق و مدارا بر رشد اعضای خانواده نیز سبب تربیت صحیح در فرزندان خواهد شد و تکریم زوجین نسبت به هم در هنگام خشم و عصبانیت نیز به بالندگی و رشد آنان کمک خواهد کرد. در نتیجه خانواده برای استحکام و رشد نیاز به رفق و مدارا در سختی‌های زندگی دارد.

کلیدواژگان: رفق، مدارا، زندگی خانوادگی، قرآن و روایات، صحیفه سجادیه.

¹ طلبه سطح دو مرکز آموزش غیرحضورى قم.

مقدمه

اخلاق یکی از ارکان مهم رشد و تکامل انسانی است. انسان با اخلاق نیکو و پسندیده می‌تواند در جامعه و خانواده نیز اثر بگذارد. از طرفی خانواده به عنوان کوچکترین واحد جامعه است که در آیات و روایات به تحکیم آن سفارش شده است. به همین دلیل درآموزه‌های دینی از اخلاقیات و تربیت آن بر خانواده سفارش شده است. یکی از اخلاقیات نیکو که اثرات مثبتی بر زندگی خانوادگی انسان دارد، حسن معاشرت است، که رفق و مدارا یکی از مصادیق آن است. در خانواده برخی ناملايمات و مشکلاتی به وجود خواهد آمد که نیاز است انسان با رفق و مدارا آن مشکلات را برطرف سازد. رفق سبب نرم‌خویی و لطافت انسان خواهد شد و در برابر ناملايمات و معاشرت زندگی سبب می‌شود که فرد مدارکننده همراه با صلح و آشتی با دیگران برخورد کند. رفق و مدارا یکی از خصایص انسان نرم‌خو است که با که در کلام خداوند، روایات و مخصوصاً صحیفه سجادیه این کتاب انسان ساز از اثرات رفق و مدارا بر زندگی خانوادگی سخن گفته شده است. این مقاله درصدد پاسخگویی بدین پرسش است که آثار رفق و مدارا بر زندگی خانوادگی در قرآن و روایات با تاکید بر صحیفه سجادیه چگونه است؟

اهمیت پرداختن به این موضوع در این است که در عصر حاضر با توجه به زندگی ماشینی خصوصاً در شهرهای بزرگ، افراد به علت مشکلات عصبی که بر اثر ترافیک، آلودگی هوا، دنیاطلبی، مال‌اندوزی و ... رخ خواهد داد، در زندگی خانوادگی معاشرت خوبی با اعضا ندارد. برخی افراد نیز اطلاعی از اثرات رفق و مدارا در زندگی ندارند و همواره با خشونت و کج رفتاری با دیگران برخورد خواهند کرد. به همین دلیل ضرورت ایجاب کرده است تا در مورد آثار رفق و مدارا بر زندگی خانوادگی در قرآن و روایات با تاکید بر صحیفه سجادیه مقاله‌ای تدوین گردد.

در مورد عنوان مورد نظر مقاله‌ای مستقل به رشته‌ی تدوین در نیامده است اما در مورد رفق و مدارا پژوهش‌هایی به رشته‌ی تحریر در آمده است از جمله:

- محمود کریمی و زهرا یوسفی در مقاله‌ی خود با عنوان «آثار خانوادگی و اجتماعی رفق و مدارا از منظر فریقین»؛ به سلامت جسمی و روانی، آرامش، بهره‌مندی مشروع، رزق وافر، تربیت سالم فرزندان در خانواده دست یافته است. هم چنین به آثار اجتماعی نیز پرداخته است.

- محمد تقی مبشری و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «تحلیلی بر مولفه رفق و مدارا از منظر صحیفه سجادیه و نقش تربیتی آن در مدارس»؛ به چگونگی تعامل با افشار مختلف جامعه، اعم از والدین، فرزندان، همسایگان، افراد مستضعف و ... را با توجه به دستورات عملی در صحیفه‌ی سجادیه در باب رفق و مدارا پرداخته است.
- محمد حسن قدردان قراملکی در کتاب خود تحت عنوان «مدارا و خشونت دفتر پانزدهم»؛ این کتاب با توجه به سیره پیامبر اکرم (ص) به اصل مدارا و اهتمام به روش عقلی و منطقی آن پرداخته است و راهکارهایی را در مورد خشونت داده است.

وجه تمایز مقاله‌ی حاضر با مطالعات پیشین در این است که این پژوهش درصدد است تا به صورت اخص به آثار رفق و مدارا در زندگی خانوادگی در قرآن و روایات با تاکید بر دعاهای صحیفه سجادیه بپردازد.

در این مقاله ابتدا به مفهوم شناسی کلمات رفق، مدارا، خانواده و صحیفه سجادیه پرداخته شده است. سپس به آثار رفق و مدارا بر استحکام زندگی خانوادگی پرداخته شد. در این مبحث صحت جسمی و روحی، نزدیکی فرزندان به والدین، آرامش و امنیت، رزق و روزی و پایداری ایمان را مورد واکاوی قرار داده شده است. آثار رفق و مدارا بر رشد اعضای خانواده نیز اشاره به تربیت ورشد فرزندان، رشد زوجین و محبوبیت میان آنان دارد که به این موارد در این مقاله اشاره شده است.

1. مفهوم شناسی

در هر مقاله‌ای نیاز است تا واژگان کلیدی و پرتکرار از نظر لغوی و اصطلاحی مورد واکاوی قرار گیرد تا هر گونه ابهام از نظر خواننده برطرف گردد.

1-1. رفق

رفق در لغت عربی به معنای «لطف در برابر زور»¹؛ «نرم خوئی، رأفت، ترک زور و خشونت در سخن و عمل در برابر مردم در تمام حالات، چه این که از طرف مردم خلافی نسبت به انسان سر بزند یا نزد»²؛ «نرمی و لطافت که در برابر شدت و خشونت است»³؛ «میانروی، حسن انجام دادن عمل، احکام عمل»⁴ آمده است. در قاموس قرآن «رفق به معنای مدارا، ضد خشونت» آمده است.⁵

1-2. مدارا

مدارا از مادهی «دری، یا درا» مشتق شده است. به معنای «آگاهی و شناختی است که از راه مقدماتی پنهان و غیرمعمول به دست آمده است»⁶؛ مدارا در لغت به معنای «همچنین به معنای لطف در برابر زور نیز است»⁷.

«مدارا در مرآة العقول به معنای حلم، بردباری، تغافل، نرم‌خویی، رأفت، ترک زور و عدم خشونت در سخن با مخالفان در تمام حالات»⁸ است. مدارا در فارسی به معنای «صلح و آشتی نمودن، ملایمت، آرامی، آهستگی، نرمی کردن، شفقت، ملامیت نشان دادن، بردباری کردن، سازگاری نشان دادن» است.⁹

مدارا در اصطلاح اسلامی «غیر از تسامح و اباحه‌گری و بی‌تفاوتی است. در پاره‌ای از موارد، مدارا به معنای حلم و بردباری و تغافل است. مدارا با افراد تندخو و بداخلاق یا تقیه در مقابل مخالفان و افراد زیان‌رسان، به این معناست»¹⁰.

¹- زبیدی، تاج العروس من جواهر القاموس، ج 13، ص 67.

²- مجلسی، بحار الانوار، ج 8، ص 233.

³- فراهیدی، العین، ج 5، ص 149.

⁴- طریحی، مجمع البحرین، صص 169-172.

⁵- قرشی، قاموس قرآن، ص 814.

⁶- راغب اصفهانی، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ القرآن ج 1، ص 168.

⁷- زبیدی، تاج العروس، ج 13، ص 167.

⁸- معصومی، راهبردهای سیاسی امام باقر و امام صادق علیهما السلام در آماده‌سازی جامعه اسلامی برای ورود به عصر غیبت، صص 179-180.

⁹- دهخدا، لغتنامه دهخدا، ج 12، ص 118-120.

¹⁰- فلسفی، شرح و تفسیر دعای مکارم الاخلاق، ج 1، ص 372.

1-3. خانواده

خانواده در لغت به معنای «خاندان، اهل خانه، اهل البیت، دودمان»¹ است.

در اصطلاح نیز معنی خانواده به این صورت آمده است:

«تعریف خانواده به صورت ظاهر، دشوار است لذا هر کسی آن را به گونه ای خاص تعریف کرده است. ولی با دقت روشن می‌گردد که گرچه الفاظ مختلف است ولی همه به یک معنا اشاره داشته یک چیز را تعیین می‌کند. بعضی‌ها گفته‌اند: خانواده عبارت است از یک واحد اجتماعی که از ازدواج یک زن و یک مرد به وجود می‌آید و فرزندان حاصل از آن ازدواج آن را تکمیل می‌نماید».²

فرزندان تا زمانی عضو این واحد اجتماعی محسوب می‌شوند که به سن رشد نرسیده و یا با ازدواج با دیگری واحد مستقل جدیدی را تشکیل نداده باشند.³ اصطلاح اسلامی: در نگاه قرآن و فرهنگ اسلام، خانواده نه تنها محل تولید نسل است بلکه جایگاه پرورش روحیه و شخصیت انسان‌هاست که بر دستیابی به آرامش و هم‌گرایی عاطفی و مهرآمیز استوار است.⁴

1-4. صحیفه سجادیه

صحیفه سجادیه مشتمل بر 54 دعا از امام سجاد علیه السلام است. محتوای آن از دعاهای معارف و اخلاق اسلامی است. بعد از قرآن کریم و نهج البلاغه به عنوان برترین کتاب شیعیان محسوب شده است. امام خمینی (ره) صحیفه سجادیه را زبور آل محمد معرفی کرده است و در این باره فرموده است:

«صحیفه کامله سجادیه، نمونه کامل قرآن صاعد است و از بزرگ‌ترین مناجات عرفانی در خلوتگاه انس است که دست ما کوتاه از نیل به برکات

¹ - معین، فرهنگ فارسی معین، ج 1، ص 613.

² - طاهری، سیری در خانواده، ص 14.

³ - عاملی، حقوق خانواده، ج 1، ص 14.

⁴ - فصلنامه تخصصی طهورا، سال چهارم، شماره هشتم، بهار 1390ش، ص 9.

آن است؛ آن کتابی است الهی که از سرچشمه نور الله نشأت گرفته و
طریقه سلوک اولیای بزرگ و اوصیای عظیم الشان را به اصحاب خلوتگاه
الهی می‌آموزد»¹.

2. آثار رفق و مدارا بر استحکام زندگی خانوادگی

رفق و مدارا اثرات بر زندگی دنیوی انسان دارد که سبب استحکام زندگی خانوادگی خواهد
شد. تحکیم خانواده مهم ترین مساله و هدف خانواده است که با رفق و مدارا صورت خواهد
پذیرفت. به همین دلیل شناخت این آثار روابط بین اعضای خانواده را تسکین داده و در جهت
اخلاقیات و معنویات پیش خواهد برد. در زیر به برخی از این آثار اشاره خواهد شد.

2-1. صحت جسمی و روحی

به موجب رفق و مدارا، عفو و گذشت در اعضای خانواده بیشتر خواهد شد. اضطراب، استرس،
پرخاشگری، عصبانیت، اختلالات عاطفی نیز در افراد کمتر خواهد شد. در صورت ارتکاب به خطای
یکی از اعضای خانواده، پنهانکاری و کذب وجود نخواهد داشت. هر کدام از اعضا به راحتی در
مورد اشتباهات خود نزد دیگر اعضا به خصوص والدین سخن خواهند گفت، زیرا بر رفق و مدارای
آنان آگاهی دارند.²

خداوند در قرآن کریم فرموده است:

«وَالْكَافِرِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»³؛ و خشم خود را فرو می‌برند؛ و

از خطای مردم درمی‌گذرند؛ و خدا نیکوکاران را دوست دارد.

طباطبایی در تفسیر این آیه این‌گونه فرموده است:

¹ - خمینی، صحیفه امام، ج 21، ص 209.

² - غباری‌بنای، رابطه عفو و گذشت با میزان اضطراب در والدین کودکان استثنایی و عادی، صص 56-59.

³ - آل‌عمران: 134.

«جامع معنای کظم غیظ و عفو این است که شخص مافوق، صدمه‌های به زیر دست مقصر خود وارد نیاورد؛ ولی احسان هر جا گفته شود، این معنا از آن فهمیده می‌شود که نه تنها صدمه‌های وارد نیاورد، بلکه خوبی هم بکند»¹.

امام صادق علیه السلام فرمود: «هیچ بنده‌ای نیست که خشم خود را فرو برد، مگر آنکه خداوند عزت او را در دنیا و آخرت فزونی بخشد»². امام سجاد علیه‌السلام نیز در این باره فرمودند:

«كَفُّ الْأَذَى مِنْ كَمَالِ الْعَقْلِ وَ فِيهِ رَاحَةٌ لِلْبَدَنِ عَاجِلًا وَ آجِلًا»؛ و خودداری از آزار دیگران کمال عقل و مایه راحت جسم در دنیا و آخرت است.³

انسان برای حفظ سلامت جسمی و روحی نیاز است تا رفق و مدارا با اعضای خانواده داشته باشد تا از این طریق به آرامش و آسایش برسد.

2-2. نزدیکی فرزندان به والدین

نزدیکی با والدین و حق شناسی از آنان مهم‌ترین مسئله برای کسب خیر و احسان الهی در دنیا و آخرت خواهد شد. والدین حتی با بدرفتاری نسبت به فرزندان خود و قصور احتمالی در تربیت آنان، هیچ گاه منزلت و جایگاه آنان پایین نخواهد آمد. همواره فرزندان باید از والدین خود تشکر کنند. فرزندان با رویگردانی از والدین سبب خواهند شد که از مسیر قرب الهی دور بمانند و به عقوبت ابدی دچار گردند.⁴

امام سجاد علیه‌السلام در دعایی اینگونه فرموده است:

¹ - طباطبایی، ترجمه تفسیر المیزان، ج 4، ص 20.

² - کلینی، الکافی، ج 2، ص 110.

³ - مجلسی، بحار الانوار، ج 75، ص 89.

⁴ - ابراهیمی فر، بررسی نظام تربیتی صحیفه سجادیه، ص 179.

«اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي أَهَابُهُمَا هَيْبَةَ السُّلْطَانِ الْعَسُوفِ ، وَأَبْرَهُمَا بَرَّ الْأُمِّ الرَّؤُوفِ ، وَ
اجْعَلْ طَاعَتِي لَوَالِدَيَّ وَ بَرِّي بِهِمَا أَقْرَ لِعَيْنِي مِنْ رَقْدَةٍ ...»¹؛ خدایا! چنانم
قرار ده که از پدر و مادرم مانند ترسیدن از پادشاه ستمکار بترسم و به
هر دو همچون مادری مهربان نیکی کنم و اطاعت و نیکوکاری‌ام را به
آنان، در نظرم از خواب خواب‌آلوده شیرین‌تر قرار ده.

در این فراز امام سجاده به دو مطلب تضاد اشاره دارد:

1. هیبت و اقتدار والدین و رعایت ادب به نوعی که فاصله میان آنان با فرزندان ایجاد می‌شود.
که در واقع مقام بلند پدر و مادر را بیان کرده است که توجه به شرف و قرب جایگاه آنان در نزد
پروردگار است. خداوند در آیات الهی فرموده است:

«پس زمانی که بر یوسف وارد شدند، پدر و مادرش را کنار خود جای
داد و گفت: همگی با خواست خدا [آسوده خاطر و] در کمال امنیت وارد
مصر شوید.»* و پدر و مادرش را بر تخت بالا برد و همه برای او به سجده
افتادند».²

از این آیات این گونه برداشت خواهد شد که انسان در هر مقام و جایگاهی که باشد، باید
والدین خود را بالاتر و برتر بداند به دلیل آن که بزرگی و رنج بیشتری را برای فرزندان خود
کشیدند. همواره باید با کلمات و جملات محترمانه با آنان سخن گفت؛ بزرگی آنان را ستاند.³

2. مهربانی، رفق و مدارایی که باعث نزدیکی فرزندان به والدین خواهد شد.

فرزندان با رفتار نامناسب والدین احساس ناسازگاری با والدین به آن‌ها دست خواهد داد. یا
احساس جدایی نسبت به والدین خود دارند. در چنین حالتی سبب بروز استرس، اضطراب،
عقده‌های روانی و عاطفی در فرزندان به وضوح مشخص خواهد شد که کم کم با والدین فاصله

¹ - صحیفه سجاده، دعای 24، فراز 5.

² یوسف: 99-100.

³ - انصاریان، دیار عاشقان شرحی بر صحیفه سجاده، پایگاه اطلاع رسانی دفتر حضرت استاد حسین انصاریان،
ذیل دعای 24 صحیفه سجاده.

خواهند گرفت. در چنین حالتی والدین با رفق و مدارایی که با فرزندان خود خواهند داشت، سبب نزدیکی فرزندان به والدین خواهند شد.¹

در روایتی نیز آمده است: «ابن مسعود می گوید از پیامبر اسلام پرسیدم: کدام عمل نزد خداوند محبوب تر است؟ فرمود: نماز در وقت آن. گفتم: سپس چه عملی؟ فرمود: نیکی به والدین.²»

همچنین امام سجاد علیه السلام سخن گفتن با والدین را به صورت نرم، ملایم بدور از عصبانیت و خشونت تاکید داشته و فرمودند:

«اللَّهُمَّ خَفِّضْ لَهُمَا صَوْتِي ، وَ أَطْبِ لَهُمَا كَلَامِي ، وَ أَلِنْ لَهُمَا عَرِيكَتِي ، وَ اعْطِفْ عَلَيْهِمَا قَلْبِي ، وَ صَيِّرْنِي بِهِمَا رَفِيقاً ، وَ عَلَيْهِمَا شَفِيقاً»³؛ خدایا! صدایم را در محضر آنان آهسته و گفتارم را پاکیزه و دلنشین و خوی و خصلتم را نسبت به آنان نرم کن و دلم را به هر دو مهربان ساز و مرا نسبت به هر دو اهل مدارا و نرمش و مهربان و دلسوز گردان.

در این فراز امام سجاد به جایگاه و مقام والدین اشاره کرده است و دستیابی به بهشت و سعادت را در احسان و تکریم والدین است. در داستان حضرت یوسف نیز آن حضرت بعد از چندین سال جدایی از والدین خود، در بیرون از شهر به انتظار آنان ایستاد تا آنان را با عزت و احترام وارد مصر کند. فرزندان با هر مقام و منصبی که دارند، باید والدین خود را برتر از خود بدانند، همواره با کلمات و جملات محترمانه و محبت آمیز با آنان سخن گویند.⁴

همان گونه که در آیات، روایات و صحیفه سجادیه آمده است توجه به حق شناسی والدین سبب خیر دنیا و آخرت و رسیدن فرزند به قرب الهی خواهد شد که ارزشمندترین اثر معنوی رفق و مدارا در آن نهفته است.

¹ - توحید نژاد، مدارا و نقش آن در تحکیم و رشد خانواده، صص 103-102.

² - حق شناس، اخلاق اجتماعی در صحیفه سجادیه، ص 55.

³ - صحیفه سجادیه: دعای 24، قراز 6.

⁴ - انصاریان، ترجمه و شرح صحیفه سجادیه، ج 9، صص 268-273.

2-3. آرامش و امنیت

زندگی معنوی بر پایه‌ی آرامش و امنیت استوار است. گاهی در زندگی خانوادگی ناسازگاری‌هایی رخ خواهد داد که سبب پرخاشگری، نزاع، درگیری بی دلیل، عدم امنیت در خانواده خواهد شد. خانواده‌ای که محل رشد و تعالی معنوی اعضای آن است، در هنگام ناسازگاری محلی ناامن همراه با تشویش و بی اعتمادی خواهد شد. در چنین حالتی نیاز است مطابق با کلام امام علی علیه السلام رفتار گردد. «أَغْضِ عَلَى الْقَدَى وَالْأَلَمِ، تَرْضَ أَبْدًا»¹؛ چشم از سختی خوار و خاشاک و رنج‌ها فرو بند تا همواره خشنود باشی.

انسان در برابر سخن نرم و همراه با رفق و مدارا پذیرش بهتری نسبت به دیگران دارد، در برابر کسانی که با پرخاشگری، دعوا و عصبانیت سخن می‌گویند، به نوعی زجرآور و غیر قابل قبول است. نفوذ کلام کسانی که با نرمی و آرامش سخن می‌گویند بیشتر است. در این میان اعضای خانواده برای اینکه زندگی همراه با آرامش، لذت و امنیت را تجربه کنند باید بتوانند با یکدیگر با رفق و مدارا سخن گویند.²

مهم‌ترین اعضای خانواده که باید در میان آنان رفق و مدارا وجود داشته باشد، زن و شوهر می‌باشند، تا آرامش و امنیت در خانواده و زندگی زناشویی برپا گردد. خداوند نیز در قرآن کریم فرموده است:

«رحمت خدا تو را با خلق، مهربان و خوش خوی گردانید، و اگر تند خو و سخت دل بودی مردم از پیرامون تو متفرق می‌شدند».³

¹ نهج البلاغه: حکمت 213.

² - توحید نژاد، مدارا و نقش آن در تحکیم و رشد خانواده، ص 94.

³ - آل عمران: 159.

خداوند پیامبر اکرم را به رفق و مدارا سفارش کرده است تا به سوی هدف قدم برداشته شود، تا هم دعوتش بهتر پیش رود و هم مردمی که آنان را دعوت می کند پذیرا تر شوند، هم دین خدا اجرا گردد.¹

امام سجاد علیه السلام نیز در این باره فرموده است:

«فَأَنْ تَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ جَعَلَهَا سَكَنًا وَ مُسْتَرَاحًا»؟² و اما حق همسرت آن است که بدانی خداوند متعال با آفرینش او، وسیله آرامش و آسایش تو را فراهم کرده است.

زن و شوهر باید این را بدانند که محیط زندگی باید با صفا، صمیمیت و محلی برای آرامش، انس و امنیت اعضای آن باشد. بر زن ضرورت دارد که محیط خانه را کانون آرامش مرد سازد، از طرفی نیز مرد باید چنین محیطی را برای همسر خود فراهم کند تا این دو تا پایان زندگی دنیوی خود در کنار هم به آرامش و امنیت معنوی در سایه الفت، مودت و رحمت برسند.³

در نتیجه زن و شوهر با رعایت رفق و مدارا در زمان سختی و ناملایماتی که زندگی بر انسان روا می دارد می توانند به راحتی به آرامش برسند. آرامشی که امنیت را نیز به همراه خود دارد و اعتماد، الفت و رحمت خداوند را بر زندگی آنان جاری خواهد ساخت.

2-4. رزق و روزی

انسان همواره در تلاش برای کسب رزق و روزی حلال است، یکی از راه های کسب آن توجه به رفق و مدارا در زندگی روزمره است که می تواند به افزایش رزق و روزی بیانجامد. امام علی علیه السلام در این باره می فرماید:

«مَنْ اسْتَعْمَلَ الرَّفْقَ اسْتَدْرَرَ الرَّزْقَ»⁴؛ کسی که رفق و مدارا به کار گیرد، روزی فراوان پیدا می کند.

¹ طباطبایی، تفسیر المیزان، ج 4، ص 246.

² مجلسی، بحار الانوار، ج 71، ص 13.

³ حق شناس، اخلاق اجتماعی در صحیفه سجاده، صص 35-36.

⁴ لیث واسطی، عیون الحکم و المواعظ، ص 440.

همسران در زندگی خانوادگی اگر همواره با رفق و مدارا با یکدیگر برخورد کنند، آرامش و امنیت به یکدیگر دهند، سبب خواهد شد که در مسیر کسب روزی حلال بیشتر گام بردارند. در روایتی نیز از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده است که فرمودند:

«الرِّفْقُ يُمْنٌ وَالْخُرْقُ سُؤْمٌ»؛ نرمخویی، یمن (برکت) است و تندخویی، شوم است.¹

علاوه بر آن در روایتی دیگر نیز رفق را افزایش و برکت معرفی کرده است و بی توجهی به رفق و مدارا را محروم بودن از رزق و روزی و برکت اعلام کرده است.

«إِنَّ فِي الرِّفْقِ الزِّيَادَةَ وَالْبَرَكَهَ، وَ مَنْ يُحْرِمِ الرِّفْقَ يُحْرِمِ الْخَيْرَ»²؛ در مدارا، فزونی و برکت است، و هر که از مدارا محروم باشد، از خیر، محروم گشته است.

در نتیجه خداوند به سبب رفق و مدارا با بندگان درهای رحمت، برکت، رزق و روزی را برای افراد خواهد گشود. زنان و مردان، فرزندان به خصوص نوجوانان و جوانان باید این را بدانند که برای کسب روزی حلال علاوه بر تلاش و کوشش، باید با اعضای خانواده با نرم خویی و بدور از خشونت برخورد شود تا خداوند نیز اثرات مادی آن را برای آنان نمایان سازد.

2-5. پایداری ایمان

برترین سرمایه‌ی معنوی و مادی هر انسانی در زندگی، ایمان است. یکی از راه‌هایی که تکمیل کننده‌ی ایمان است، رفق و مدارا می‌باشد. همانگونه که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «مدارا با مردم نصف ایمان است».³ ایمان هر فردی با رفق و مدارا محفوظ خواهد ماند. کسی که رفتار نرمی با خانواده نداشته باشند و با اعضای خانواده ناسازگاری داشته باشد، دچار هیجانات عصبی خواهد شد. زمانی که فرد عصبانی است، فکر، اندیشه و تعقل خود را از دست خواهد داد،

¹ - محمدی ری شهری، میزان الحکمه با ترجمه فارسی، ج 6، ص 530.

² - کلینی، الکافی، ج 2، ص 119.

³ - همان، ص 116.

در نتیجه رفتاری زننده از او سر خواهد زد که عواقب خطرناکی را در پی دارد. به همین دلیل انسان در پرتو رفق و مدارا می تواند سرمایه ایمان خود را حفظ کند.¹

در آیات و روایات، مدارای مرد با اهل خانواده را از ایمان می داند. زنان سازگار در امور دینی، بیشتر با شوهران خود مساعدت دارند. همانگونه که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «همسر سازگار، کمک مرد در دین او است».²

فردی که ایمان داشته باشد، می تواند به زندگی و ایجاد رضایت معنا ببخشد. ایمان و اعتقاد به خداوند و وعده های به حق او، از عوامل موثر در ایجاد حس رضایت و امید به آینده و در نتیجه، سازگاری با ناملایمات و دشواری های زندگی است.³ فردی که ناسازگاری دارد، با کوچکترین مشکلی عصبی خواهد شد و ایمان و تقوای خود را از دست خواهد داد. در نتیجه کسانی که اهل رفق و مدارا هستند، از مکر و خصومت دیگران در امان می باشند و در صورتی که مدارا نکنند، دچار اضطراب خواهند شد. در مجموع، رفق و مدارا در زندگی، سبب سازگاری بین زن و شوهر در خانواده خواهد شد، همچنین سعه صدر را در آنان افزایش می دهد. آستانه تحمل افراد در برابر مشکلات زندگی تنها با رفق و مدارا صورت خواهد گرفت و چنین افرادی سعی بر آن دارند که در ایمان آنان خللی ایجاد نشود.

3. آثار رفق و مدارا بر رشد اعضای خانواده

رفق و مدارا سبب تداوم دوستی و رشد اعضای خانواده خواهد شد. هنگامی که اعضای خانواده با عفو و گذشت، با تکریم و احترام با یکدیگر برخورد کنند، سبب رشد هم زوجین، هم والدین و هم فرزندان خواهد شد. در زیر به برخی از آثار رفق و مدارا بر رشد اعضای خانواده اشاره خواهد شد.

3-1. تربیت و رشد فرزندان

¹ - توحیدی نژاد، آثار فردی و اجتماعی «مدارا» در خانواده از دیدگاه قرآن و حدیث، ص 69.

² - دیلمی همدانی، الفردوس بمأثور الخطاب، ج 2، ص 301.

³ - بستان، اسلام و جامعه شناسی خانواده، ص 219.

تربیت امری ضروری و مفید برای انسان است؛ ضرورتش بدان حد است که انسان فاقد تربیت، فاقد همه چیز است.¹ رابطه‌ی والدین با یکدیگر و با فرزندان در شکل‌گیری شخصیت فرزندان نقش مهمی دارد. یکی از روش‌های تربیتی که در فرزندان به خصوص کودکان باید در نظر داشت، رفتارهای نرم و عاطفی با آنان است تا بهتر و راحت‌تر بتوانند اندیشه و کردار فرزندان خود را در جهتی معنوی و خدایسندانه سوق دهند. رفتارهای ستمگرانه همراه با خشونت، عصبانیت، نفرین، دشنام و تنبیه بدنی برخلاف دین اسلام و شریعت و غیرعقلانی است²؛ که سبب نگرانی، اضطراب، استرس، مشکلات روانی در فرزندان خواهد شد. در بزرگسالی نیز فرزندان را به سمت فساد سوق خواهد داد.³

والدین باید برای تربیت صحیح فرزندان چندین اصل را رعایت کنند از جمله:

1. **اصل کرامت:** کرامت به معنای بزرگواری، نزهت از پستی و فرومایگی و برخورداری از اعتلای روحی است.⁴ امام علی علیه السلام می‌فرمایند: «بزرگترین نیکی‌ها، سازگاری است».⁵
2. **اصل عدالت:** عدالت خواهی و مساوات طلبی در انسان ریشه‌ی فطری و روانی دارد. خصوصاً فطرت پاک کودکان اقتضا دارد که پدر و مادر رفتاری عادلانه داشته باشند.
3. **اصل محبت:** تأمین محبت فرزند، همانند تغذیه‌ی بدنی و برآوردن نیازهای جسمانی وی از اهمیت به‌سزایی برخوردار است.
4. **اصل آزادی:** گرچه آزادی فرزند دامنه‌ای وسیع دارد و شامل آزادی جسم و روح، فکر و عقیده، معاشرت و رفاقت و ... می‌شود؛ ولی آزادی مطلق برای فرزند زیان‌بخش است.⁶

¹ - قائمی، خانواده و تربیت کودک، ص 26.

² - شاملو، بهداشت روانی، صص 114-116.

³ - توحید نژاد، مدارا و نقش آن در تحکیم و رشد خانواده، ص 102.

⁴ - دلشاد تهرانی، سیری در تربیت اسلامی، ص 218.

⁵ - تمیمی آمدی، غررالحکم و دررالکلم، ص 186، ح 39.

⁶ - کریم‌خانی، اخلاق خانوادگی عارفان، ص 98.

5. اصل امنیت: خانه برای طفل باید مرکزی آرام، مطبوع و محلی پر از مهر و صفا باشد.¹ تربیت فرزندان باید بدون خشونت، سرزنش، تنبیه باشد، تا باعث لجاجت و کینه در آنان نگردد.

6. اصل رازداری و حفظ اسرار: حفظ اسرار خانوادگی از صفات متعالی و زیبای یک خانواده است.²

در این 6 اصل مهم رفق و مدارا جایگاه والایی دارد، رفتار بدون خشونت، همراه با نرم خویی با فرزندان، حفظ کرامت آنان سبب خواهد شد که فرزندان در بزرگسالی به سمت معنویات، اخلاقیات نیکو، دوری از فسادهای اجتماعی و ... پیش روند و هر آن دعاگوی والدین باشند. به همین دلیل نیاز است برای تربیت و رشد فرزندان اصل مهم رفق و مدارا رعایت گردد.

3-2. اثر رفق و مدارا در رشد زوجین

زندگی مشترک، همواره سبب رشد همسران و رفع نیازهای آنان خواهد شد. در برخی موارد زن سبب رشد مرد و در برخی موارد نیز بالعکس است. همراهی هر دو با یکدیگر سبب رشد سریع‌تر و راحت‌تری خواهد بود. زنان از نظر احساسی و عاطفی به همسران خود وابستگی دارند، مردان نیز هنگام ورود به منزل همواره نیاز دارند که زن با مهربانی، خوش خلقی و با احترام به استقبال او رود. هنگامی که به مشکلی برخورد کردند، همواره مشوق یکدیگر باشند، نه آنکه مشکلات یکی به دیگری مربوط نباشد.³

احترامی که زوجین نسبت به یکدیگر دارند، به این معنا نیست که هیچ‌گاه از عواطف، احساسات غیر عاطفی مانند خشم، سرسختی، ناراحتی روحی و ... سخن نگویند و از یکدیگر پنهان کنند تا به صورت عقده بر روی یکدیگر انباشته گردد. زن و شوهر باید بتوانند با رفق و مدارا با یکدیگر

¹ - قائمی، خانواده و تربیت کودک، ص 160.

² - نیلی‌پور، خانواده مهدوی، ص 112.

³ - رجائی، راز خوشختی زن و شوهر، ص 51.

سخن گویند تا خشم های سطحی مانند رعد و برق که پس از آن بارش باران را در پی دارد؛
درخت زناشویی را رشد دهد.¹

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند:

«کسی که به خانواده اش توهین کند، خوشی زندگی را از دست خواهد داد».²

در نتیجه زوجین برای رشد و رسیدن به بالندگی نیاز دارند که همواره با رفق و مدارا با یکدیگر سخن گویند. حتی هنگامی که از یکدیگر خشمگین، ناراحت، عصبانی هستند نیز باید رفق و مدارا را سرلوحه خود قرار دهند.

3-3. محبوبیت

رفق و مدارا سبب محبوبیت در میان زوجین خواهد شد. تندخویی، عصبانیت، پرخاشگری نشانه کوتاه فکری و بی خردی است که به روابط میان زوجین خدشه وارد خواهد کرد. زن و شوهری که همواره به فکر تکریم در زندگی همدیگر هستند، باید با یکدیگر با محبت سخن بگویند، و محبوب یکدیگر باشند. محبوبیتی که بر اساس احترام متقابل میان این دو فرد است که در رفتار و کردار خود باید مشخص کنند. به یکدیگر ارج نهند، از درگیری و لجاجتی که باعث کاهش ارزش انسان می شود نیز دوری کنند.³ خداوند در قرآن کریم فرموده است:

«از لطف و رحمت الهی به تو این بود که نرم خو و مهربان بودی. اگر بداخلاق و تندخو بودی، مردم از اطراف تو پراکنده می شدند».⁴

مرد بر اساس رفق و مدارا می تواند امور منزل را به گونه ای اداره کند که بر دل اعضای خانواده به خصوص همسر خود حکومت کند، استبداد داشتن مرد سبب خواهد شد که محبوبیت در میان خانواده از میان برود. به همین دلیل نیاز است که برای حفظ کانون خانواده ی خود در صفا و

¹ -حسینی، راهکار برقراری روابط سالم و سازنده در خانواده، ص 23.

² -مجلسی، بحارالانوار، ج 103، ص 253.

³ -توحیدی نژاد، آثار فردی و اجتماعی «مدارا» در خانواده از دیدگاه قرآن و حدیث، ص 78.

⁴ -آل عمران: 159.

معنویت، حفظ پیوند معنوی افراد خانواده، پشتیبانی از همسر و فرزندان، مددیار آنان باشد و این تنها با رفق و مدارا امکان پذیر خواهد بود.¹

زن و مرد به علت آنکه بیشتر در کنار یکدیگر هستند سبب خواهند شد که به عیوب یکدیگر بیشتر واقف باشند، آگاهی از عیوب یکدیگر نباید سبب سرزنش و اختلاف میان آنان شود، بلکه با کمک یکدیگر باید برای رفع عیوب خود تلاش کنند. اگر در عیب جویی از یکدیگر اختلافی به وجود آید، باید مدارا و تغافل داشته باشند تا از تیرگی روابط در امان باشند.

¹ - توحیدی نژاد، آثار فردی و اجتماعی «مدارا» در خانواده از دیدگاه قرآن و حدیث، سس 78-79.

نتیجه گیری

رفق و مدارا نرم خوبی و عدم خشونت در زندگی خانوادگی است. صیحه سجادیه این کتاب پر از محتوای تربیتی و اخلاقی به موارد رفق و مدارا اشاره کرده است. همچنین در آیات و روایات نیز به این مهم اشاره شده است. برای داشتن خانواده‌ای پابرجا و استوار نیاز است زن و شوهر، فرزندان نسبت به هم رفق و مدارا داشته باشند. به همین دلیل مقاله‌ی حاضر با توجه به مطالعات پیشین و منابع در دسترس به نتایج زیر دست یافته است:

- آثار رفق و مدارا بر استحکام زندگی خانوادگی؛ صحت جسمی و روحی انسان خواهد شد. زمانی که خشونت، عصبانیت، دعوا و کشمکش در خانواده کمتر باشد، سلامتی روحی و جسمی نیز تضمین خواهد شد. نزدیکی فرزندان به والدین که توصیه شده است فرزندان در هر شرایطی باید با والدین خود مدارا کنند و همواره با نرم خویی با آنان سخن گویند. اعضای خانواده با رفق و مدارا با یکدیگر در آرامش و امنیت قرار خواهند گرفت. رزق و روزی نیز با رفق و مدارا در زندگی افزایش خواهد یافت تا از لحاظ مادی و اقتصادی مشکلات خانواده برطرف گردد.
- آثار رفق و مدارا بر رشد اعضای خانواده که تربیت و رشد فرزندان را در پی دارد، تربیت همراه با عاطفه، تکریم، احترام فرزندان توسط والدین سبب خواهد شد که در بزرگسالی فرزندان به اصل کرامت، عدالت، محبت، آزادی، امنیت و ... برسند. همچنین اثر رفق و مدارا در رشد زوجین و بالندگی آنان حتی در زمان خشم، ناراحتی، عصبانیت سبب خواهد شد که با احترام و کرامت با یکدیگر سخن گویند. با رفق و مدارا محبوبیت میان زوجین بیشتر خواهد شد و از عیوب یکدیگر سواستفاده نخواهند کرد، بلکه در رفع عیوب خود کوشا خواهند بود.

منابع

❖ قرآن کریم ترجمه محمد مهدی الهی قمشه ای

❖ نهج البلاغه ترجمه محمد دشتی

❖ صحیفه سجادیه ترجمه حسین انصاریان

- 1- ابراهیمی فر، علی اصغر، بررسی نظام تربیتی صحیفه سجادیه، قم: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، 1385 ش.
- 2- انصاریان، حسین، ترجمه و شرح صحیفه سجادیه، تهران: سازمان اوقاف و امور خیریه، بی تا.
- 3- حسینی، داود، راهکار برقراری روابط سالم و سازنده در خانواده، قم: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، 1384 ش.
- 4- حق شناس، حمیدرضا، اخلاق اجتماعی در صحیفه سجادیه، قم: مرکز پژوهش های اسلامی، بی تا.
- 5- خمینی، سید روح الله، صحیفه امام، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ چهارم، 1385 ش.
- 6- دلشاد تهرانی، مصطفی، سیری در تربیت اسلامی، تهران، دریا، چاپ پنجم، 1382 ه.ش
- 7- دهخدا، علی اکبر، لغتنامه‌ی دهخدا، تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ دوم، 1377 ش.
- 8- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، ترجمه و تحقیق غلامرضا حسینی، تهران: مکتبه المرتضویه لاحیاء آثار الجعفریه، 1383 ش.
- 9- رجائی، محمدرضا، راز خوشبختی زن و شوهر، تهران: مرغ سلیمان، 1391 ش.
- 10- زبیدی، مرتضی، تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت: المکتبه الحیاه، 145ق.
- 11- شاملو، سعید، بهداشت روانی، تهران: رشد، 1381 ش.
- 12- طاهری، حبیب الله، سیری در مسائل خانواده، تهران: امیرکبیر، چاپ اول، 1381 ش.
- 13- طباطبایی، سید محمد حسین، تفسیر المیزان، ترجمه: ناصر مکارم شیرازی و همکاران، تهران: رجا، 1367 ش.
- 14- طریحی، فخرالدین بن محمد، مجمع البحرین، تهران: المکتبه المرتضویه لاحیاء الاثار الجعفریه، 1375 ش.

- 15- عاملی، باقر، حقوق خانواده، تهران: مدرسه عالی دختران ایران، 1350ش.
- 16- عمید، حسن، فرهنگ جیبی عمید، تهران: راه رشد، 1389ش.
- 17- غباری بنای، باقر، رابطه عفو و گذشت با میزان اضطراب در والدین کودکان استثنایی و عادی، مجله حوزه و دانشگاه، شماره 31، تابستان 1381ش.
- 18- فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، بیروت: دارالملکتبه الهلال، 1980م.
- 19- فصلنامه تخصصی طهورا، سال چهارم، شماره هشتم، بهار 1390ش.
- 20- فلسفی، محمد تقی، شرح و تفسیر دعای مکارم الاخلاق، قم: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ پنجم، 1382ش.
- 21- قائمی، علی، خانواده و تربیت کودک، تهران: انتشارات امیزی، چاپ چهارم، 1360ش.
- 22- کریم خانی، همزه، اخلاق خانوادگی عارفان، قم: عطر یاس، 1393.
- 23- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ دوم، 1389ش.
- 24- لیث واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ، قم: موسسه فرهنگی دارالحدیث، 1376ش.
- 25- مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، تهران: اسلامیه، 1374ش.
- 26- معصومی، سید ابراهیم، راهبردهای سیاسی امام باقر و امام صادق علیهما السلام در آماده سازی جامعه اسلامی برای ورود به عصر غیبت، قم: موسسه آینده روشن، 1394ش.
- 27- معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران: ادنا، چاپ چهارم، 1386ش.
- 28- محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه با ترجمه فارسی، ترجمه: حمیدرضا شیخی، قم: موسسه فرهنگی دارالحدیث، چاپ اول، 1378ش.
- 29- نیلی پور، مهدی، خانواده‌ی مهدوی، تهران: مرغ سلیمان، چاپ اول، 1390ش.

مقالات

1. توحید نژاد، علی، مدارا و نقش آن در تحکیم و رشد خانواده، مجله حدیث حوزه، بهار و تابستان 1392ش، ش 6.
2. توحیدی نژاد، علی، آثار فردی و اجتماعی «مدارا» در خانواده از دیدگاه قرآن و حدیث، نشریه دانش ها و آموزه های قرآن و حدیث، سال دوم، پاییز 1398ش، شماره ششم.

سایت

3. انصاریان، حسین، دیار عاشقان، شرحی بر صحیفه سجادیه، شرح دعای 24، پایگاه اطلاع رسانی دفتر حضرت استاد حسین انصاریان، www.erfan.ir